

ОСВІТА УКРАЇНИ: ДОСЯГНЕННЯ І ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ

Наукові праці МАУП, 2015, вип. 46(3), с. 142–146

Критичний аналіз досягнень та проблем розвитку освітньої сфери в складних суспільних умовах є важливим напрямом досліджень сучасної економічної науки. Виявлені на його основі можливості розвитку дають змогу прискорити модернізаційні процеси не тільки в освіті, а й в інших сферах суспільного буття. Пріоритетного значення набуває успішна інтеграція сфери освіти України в європейський простір.

У сучасному розвитку вітчизняної освіти провідну роль відіграє сформований державний механізм, представлений наразі інституціональними, інвестиційними, інноваційними, фінансово-кредитними, мотиваційними важелями, орієнтованими на забезпечення необхідної якості освітніх послуг, їх доступності та наближення до найкращих світових стандартів розвитку всіх ланок освітньої системи. Окремі актуальні аспекти розвитку освітньої сфери відображено в наукових працях таких відомих українських учених, як Г. А. Дмитренко, В. І. Куценко, Е. М. Лібанова, В. М. Лич, О. В. Макарова, В. М. Новіков, Я. В. Остафійчук, Н. В. Ушенко та ін. Проте потребують особливої уваги ті напрями досліджень, що безпосередньо пов'язані з системою оцінкою досягнень та визначенням проблем розвитку освітньої сфери України як соціальної та гуманітарної цінності для усіх членів суспільства.

Визначимо та оцінимо основні досягнення і проблеми розвитку освітньої сфери країни з урахуванням особливостей сучасного етапу трансформаційних перетворень у цій сфері.

В освітній сфері України та її регіонах зосереджено потужний інноваційний, матеріально-технічний та кадровий потенціал, що забезпечує її розвиток як важливої галузі економічної діяльності та соціальної цінності, створюючи необхідні умови для професій-

ної свободи кожного члена суспільства. Необхідно зазначити, що в країні сформовано розгалужену мережу навчальних закладів з різноманітними формами навчання, досягнуто високих показників їхнього розвитку, а головне — збережено принципи обов'язковості та безкоштовності загальної освіти. Важливо, що освітній рівень населення залишається достатньо високим, хоча використати цей потенціал в практичній діяльності вдається далеко не кожному члену суспільства через проблеми низької місткості національного ринку праці загалом, так і окремих його професійних сегментів.

Загальноновизнаними і незаперечними є такі досягнення вітчизняної освіти: високі показники охоплення дітей повною загальною середньою та вищою освітою; модернізація механізму реалізації освітньої політики через державні цільові програми; гендерна рівність щодо можливостей здобуття вищої освіти; створення нового покоління стандартів освіти; затвердження Національної рамки кваліфікацій; удосконалення механізму державного замовлення на підготовку фахівців та перепідготовку кадрів; модернізація профілів та напрямів сучасної професійної підготовки; активізація процесу впровадження інноваційних освітніх технологій. Перспективи модернізації цієї сфери визначено документами стратегічного спря-

мування, в яких наголошується необхідність підвищення доступності конкурентоспроможної освіти відповідно до вимог сталого розвитку суспільства, а також розвитку людини згідно з її потребами на основі навчання протягом життя.

На розвиток освітньої сфери України активно впливає сформоване інституціональне середовище, прийнятий на державному рівні механізм ліцензування та акредитації, кредитування, обсяги та структура її фінансування, інвестиційні потоки в розвиток матеріально-технічної бази, формування сучасної системи професійної орієнтації кадрів, запровадження ефективних форм та систем оплати праці. Така багатофакторна зумовленість відображає складність продуктивного державного та ринкового впливу на розвиток освітньої галузі, що становить певний вид економічної діяльності — з одного боку, та цілком самостійний та надзвичайно важливий напрям гуманітарного розвитку — з другого. Внаслідок цього вона зосереджує у собі значні економічні, соціальні та гуманітарні проблеми, вирішення яких повинно здійснюватись на усіх рівнях управління національною економікою, зусиллями різних гілок влади, і насамперед виконавчою. У цьому контексті слід зазначити, що розвиток освітньої сфери тісно пов'язаний з інтеграційними процесами на ринку праці, зокрема в межах його молодіжного сегмента [2, 3–9; 3, 51–61].

У цьому контексті слід зазначити, що внаслідок об'єктивних тенденцій соціально-економічного розвитку питома вага освіти в

основних макроекономічних показниках поступово зростає: в 2012 р. її частка в структурі ВВП і ВДВ України становила 5,2 та 6,0 %, тоді як в 2001 р. ці показники були на рівні, відповідно, 4,4 і 4,9 % (див. таблицю).

Згідно з оцінкою динаміки державних видатків на освіту України в 2012 р. вони досягли 7,0 % від ВВП, збільшившись порівняно з 2000 р. на 2,8 відсоткового пункту, у тому числі на дошкільну освіту — на 0,5, загальну середню — 1,4, професійно-технічну — 0,1, вищу — 0,7 відсоткового пункту. Випереджаючими темпами зростали видатки на загальну середню освіту, найнижчими — на професійно-технічну. За цей період відмінності темпів збільшення обсягів фінансування між зазначеними ланками освітньої системи становили 14 разів, що не є виправданим з погляду необхідності вирівнювання умов розвитку в різних освітніх ланках. Внаслідок таких необґрунтованих пропорцій розподілу фінансових ресурсів, а отже, і диференціації можливостей для розвитку, проблемність розвитку окремих сфер освіти, насамперед професійно-технічної, є очевидною.

Формуючи державні видатки на освіту, у тому числі на збереження та розвиток її кадрового потенціалу, органи управління фактично позбавлені механізму контролю за їх раціональним використанням. У програмних документах акцентовано увагу на неефективності механізму державного фінансування освіти. Зокрема, основні статті видатків спрямовані не на підвищення якості освітніх послуг, а на комунальні платежі та

Таблиця

Динаміка зміни питомої ваги освітньої сфери у ВВП і ВДВ України, 2001–2012 рр.*

Рік	Питома вага у ВВП, %	Зміни за відповідний період, відсоткових пунктів, +, –	Питома вага у ВДВ, %	Зміни за відповідний період, відсоткових пунктів, +, –
2001	4,4	X	4,9	X
2005	4,7	0,3	5,4	0,5
2010	5,1	0,4	5,8	0,4
2011	4,8	–0,3	5,5	–0,3
2012	5,2	0,4	6,0	0,5

* Джерело: за даними [5, 30–35].

інші виплати (понад 70,0 % фінансування) [1, 30].

Сучасні експерти, з думкою яких не можна не погодитись, ставлять під сумнів ефективність використання бюджетних коштів у контексті вирішення завдань розвитку освітньої сфери України. На основі оцінки структури наявних джерел фінансування вітчизняної освіти нами з'ясовано, що наразі домінують державні видатки — 81,5 %, частка домогосподарств становить 17,5, приватних організацій — близько 1 % при загальній тенденції до збільшення державного фінансування та скорочення частки домогосподарств [5].

На жаль, механізм державного кредитування освіти в Україні не набув належного розвитку. У цьому контексті необхідно вказати і на недосконалі технології визначення бюджету освітніх закладів, що здійснюється здебільшого через застарілі нормативи, без урахування наявної чисельності студентів та учнів, унаслідок чого пріоритетність у фінансуванні одержують заклади з високою вартістю освітніх послуг.

Попри ці негаразди з практикою фінансування навчальних закладів та кредитними обмеженнями освіта серед інших сфер економічної діяльності зберігає досить високу частку зайнятих з повною вищою освітою (2013 р. на рівні 52,3 %), поступаючись лише фінансовій діяльності та державному управлінню (для порівняння: середній показник за видами економічної діяльності становив 32,5 %). Провідну роль у реалізації можливостей розвитку відіграє інвестиційне забезпечення, що виконує функцію каталізатора прогресивних перетворень. Йдеться про інвестиції в робочі місця, оновлення навчальної бази, зростання професійно-освітнього рівня та мобільності працівників. Упродовж останніх років інвестиційні можливості освіти зазнали значних змін: частка інвестицій в основний капітал скоротилася вдвічі в його загальних обсягах, що не могло не вплинути на загальні тенденції її розвитку.

Циклічні коливання інвестиційного забезпечення (динаміка інвестицій в основний капітал освітньої сфери становила: 2001 р. — 1,2 %; 2008–2011 рр. — 1,0; 2012 р. — 0,5 %

до загального їх обсягу) ми оцінюємо як обмежуючий чинник. Тим більше, індекси обсягів основних засобів в освіті утримувались на низькому рівні (вони становили 138,9 % у 2000 р. та 69,0 % у 2012 р. від попереднього року) й істотно поступались середнім показникам в економіці, що свідчить про ситуацію, коли інвестиції, по суті, рухаються поза процесом створення нових робочих місць. У структурі основних засобів за видами економічної діяльності 2012 р. на освіту припадало лише 1,1 % при щорічному введенні в дію нових засобів на рівні менш ніж 2 % при ступені їх зносу 62,5 % [4, 8, 10, 18]. Зрозуміло, що така ситуація зумовлює низький рівень фондоозброєності праці в освіті та обмежує модернізаційні процеси, що потребують капітальних вкладень.

Для зміцнення та розвитку освітньої галузі необхідна активна модернізація наявної навчальної бази, представленої дошкільними, загальноосвітніми навчальними, професійно-технічними та вищими навчальними закладами. Розглядаючи їх динаміку за 2000–2012 рр., можна зробити висновок про істотні зміни внаслідок проведення так званої політики укрупнення та об'єднання: мережа загальноосвітніх навчальних закладів скоротилася за цей період з 22,2 до 19,7 тис. од., або на 11,2 %; професійно-технічних навчальних закладів дещо зросла — з 970 до 972 од., або на 0,2 %; вищих навчальних закладів I–II рівнів акредитації — скоротилася з 664 до 489 од., або на 26,3 %; III–IV рівнів акредитації — збільшилась з 315 до 334 од., або на 6,0 %. Трансформаційні зміни в мережі освітньої галузі, системі менеджменту та маркетингу створюють нові умови для її розвитку [6].

На основі зіставлення цих змін із динамікою вивільнення кадрів, тобто їх скорочення з ініціативи адміністрації, можна стверджувати, що укрупнення навчальних закладів здійснювалось таким чином, щоб максимально зберегти кадровий потенціал, скорочення якого через реорганізацію становило лише 0,4 % від середньооблікової чисельності штатних працівників (за всіма видами економічної діяльності середній показник становив 1,9 %).

Порівнюючи з іншими видами економічної діяльності, слід зазначити, що в освітній сфері більш результативний державний контроль за дотриманням норм законодавства щодо захисту трудових прав працівників, створено належні умови для професійної діяльності та своєчасної оплати праці, статистично не підтверджується практика несвоєчасних виплат заробітної плати або взагалі неоплачуваної праці. Позитивним є те, що в освітній сфері зберігається один з найнижчих рівнів неформальної зайнятості. Водночас унаслідок змін вікового складу населення країни, а також процесів його старіння погіршується структура зайнятості за віковою ознакою, відбувається стрімке збільшення чисельності працюючих пенсіонерів, що можна простежити через зміну співвідношень між працюючими пенсіонерами та молоддю.

Отже, перспективи подальших досліджень досягнень і проблем розвитку освітньої сфери ми пов'язуємо з обґрунтуванням стратегічних напрямів та визначенням конкретних шляхів її комплексного розвитку, ефективної інтеграції в економічну систему. У зв'язку з цим виникає необхідність прискорення модернізаційних процесів у соціогуманітарній сфері, посилення її світоглядної функції, підвищення престижності освітньої діяльності. Державного значення набуває розроблення програм, спрямованих

на інтеграцію вітчизняної освіти в сучасний європейський простір, а також прискорення формування світового рівня дослідницьких університетів.

Література

1. *Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава. Програма економічних реформ на 2010–2014 роки [Електронний ресурс] / Комітет з економічних реформ при Президенті України. Версія для обговорення. — Режим доступу: http://www.president.gov.ua/docs/Programa_reform_FINAL_1.pdf*
2. *Заяць Т. А. Молодіжний сегмент ринку праці України: методологічні та методичні засади оцінки інтегрованості в національний ринок праці / Т. А. Заяць, В. Л. Кравченко // Україна: аспекти праці. — 2003. — № 3. — С. 3–9.*
3. *Заяць Т. А. Соціально-демографічний і трудовий потенціал України: особливості формування, проблеми та перспективи // Продуктивні сили України. — 2006. — № 1. — С. 51–61.*
4. *Основні засоби України за 2000–2010 роки: зб. стат. — К.: Держ. служба статистики України, 2012. — 293 с.*
5. *Статистичний щорічник України за 2012 рік / [за ред. О. Г. Осауленка]. — К.: Держ. служба статистики, 2013. — 566 с.*
6. *Тарлопов І. О. Управління маркетингом на підприємстві / І. О. Тарлопов, О. О. Пилипенко. — Донецьк: ТОВ "Юго-Восток", ЛТД, 2006. — 351 с.*

Сучасний розвиток освітньої сфери України відбувається досить суперечливо, наразі він поєднує досягнення і невирішені проблеми. До проблем, що потребують невідкладного вирішення найближчим часом, слід віднести: збереження високого професійно-освітнього потенціалу зайнятих у цій сфері працівників, істотне збільшення обсягів інвестицій, розвиток механізму кредитування освіти. З цією метою необхідно на державному рівні закріпити в програмних документах освітню галузь як пріоритетну сферу економічної діяльності та гуманітарного розвитку.

Современное развитие образовательной сферы Украины осуществляется противоречиво, оно объединяет достижения и нерешенные проблемы. К проблемам, которые требуют немедленного решения в ближайшее время, следует отнести: сохранение высокого профессионально-образовательного потенциала работающих, значительное увеличение объемов инвестиций, развитие механизма кредитования образования. С этой целью необходимо на государственном уровне закрепить в программных документах образовательную отрасль как приоритетную сферу экономической деятельности и гуманитарного развития.

Modern development of the educational sphere of Ukraine is carried out contradictorily, it brings together the achievements and remaining challenges. The problems that need immediate solutions in the near future include: maintaining high professional and educational potential of the employees, a significant increase in the volume of investments, development of the mechanism of crediting of education. For that purpose, at the state level it is necessary to fix the education sector in the program documents as a priority area of economic activity and human development.

Надійшла 15 червня 2015 р.